

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 334-352

**KUR'ÂN'DA İKİ HARFİN ART ARDA TEKRAR EDİLMESİNDEN OLUŞAN RUBÂ'Î
FİİLLERİN SEMANTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Semantic Evaluation of Rubâ'î Verbs Consisting of Repeating Two Letters One After Another
in the Qur'an**

Lütfi ÖZBEY

Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve
Belagatı Anabilim Dalı, lutfuozbey72@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6004-1857

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	20.02.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	29.05.2024
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	334-352

Atıf / Cite as: Özbey, Lütfi. "Kur'ân'da İki Harfin Art Arda Tekrar Edilmesinden Oluşan Rubâ'î Fiillerin Semantik Açısından Değerlendirilmesi" (Semantic Evaluation of Rubâ'î Verbs Consisting of Repeating Two Letters One After Another in the Qur'an). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 334-352. Doi: 10.17859/pauifd.1440442.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 334-352
**KUR'ÂN'DA İKİ HARFİN ART ARDA TEKRAR EDİLMESİNDEN OLUŞAN
RUBÂ'Î FİİLLERİN SEMANTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ***

Lütfi ÖZBEY**

Öz

Yaşayan dünya dilleri arasında gramer ve retorik açısından öne çıkmayı başaran dillerden biri de Arapçadır. Arap dilinin sahip olduğu tüm belagat sanatlarını en ince detaylarıyla Kur'ân'da görmek mümkündür. Kur'ân'da kullanılan kelimeler son derece hassas bir sisteme göre yerleştirilmiştir. Kur'ân'da peş peşe iki harfin tekrar edildiği fiiller dikkat çekmektedir. Bu çalışmada bu tür fiiller ele alınarak semantik açıdan değerlendirilecek ve bu kullanımın anlama ne tür katkısı olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca meal verilirken bu fiillerin içerdiği pekiştirme ve mübalağa anlamlarının tercümeyle yansıtılıp yansıtılmadığı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın basmış olduğu Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'e ait Kur'an meali dikkate alınarak ortaya konulmaya gayret edilecektir. Kur'ân'da iki harfin peş peşe tekrar edilmesi suretiyle ifade edilen bu fiillerde kelimenin telaffuzu ve mana arasında sıkı bir bağ vardır. Meal verilirken, kelimenin fonetiğine gizlenmiş olan pekiştirme ve mübalağa anlamları dikkate alınmalı; manada oluşan bu farklar tercümeyle iliştilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Kur'ân, mükerrer harfler, rubâ'î, semantik, anlam, anlambilim.

Semantic Evaluation of Rubâ'î Verbs Consisting of Repeating Two Letters One After Another in the Qur'an

Abstract

It is possible to see all the rhetorical arts of the Arabic language in the Quran. The words used in the Quran are placed according to an extremely precise system. In the Quran, verbs in which two letters are repeated consecutively attract attention. In this study, such verbs will be evaluated semantically and it will be tried to determine what kind of contribution this usage makes to the meaning. In addition, when giving meaning to the verses in which these verbs occur, an effort will be made to reveal whether the meanings of reinforcement and exaggeration are reflected in the translation by taking into account the meaning of the Quran. While giving the meaning, the fact that some meanings are hidden in the phonetics of the word should be taken into consideration and should be attached to the text.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Quran, repeated letters, rubâ'î, semantics, meaning, semantics.

* Bu makale, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Kur'ân'da İki Harfin Art Arda Tekrar Edilmesinden Oluşan Rubâ'î Mücerred Fiillerin Semantik Açısından Değerlendirilmesi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, lutfuozbey72@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6004-1857.

Structured Abstract

In Arabic, verbs formed by the repetition of two consecutive letters, containing reinforcement and exaggeration meanings, appear in many verses of the Quran. In Arabic, such verbs are referred to as "el-elfâzu'l-ihizâziyye," meaning "striking words," due to the importance and magnitude of their meanings. There is debate among linguists whether these verbs are originally trilateral or quadrilateral verbs when formed by the repetition of two consecutive letters. However, morphologically evaluating these verbs suggests that they are originally not merely "rubâ'î" but rather "şulâşî muda'af" verbs, which appears to be a more consistent view. Regardless of the outcome of the dispute between the Basrans and Kufans regarding the structure of these verbs formed by the repetition of the first two letters, the crucial point to consider is the contribution of these verbs to the meanings and semantics of the sentences in which they occur. Because the true aim of all morphological debates should be to comprehend the change in the structure of the word and the resulting semantic intricacy. As seen in the verses where these verbs formed by the repetition of two consecutive letters occur, dictionaries clearly indicate that these verbs of "şulâşî" origin are very similar, if not identical, in meaning to the verbs in question. This confirms the belief that both forms originate from the same root. Although rooted in Arabic, expressions commonly used in Turkish such as "velvele" (uproar), "kahkaha" (laughter), "debdebe" (splendor), and "şaşaa" (glamour) undeniably contain an exaggeration meaning within themselves. For example, the exaggeration meaning contained in "kahkaha" compared to the verb "gülmek" (to laugh) is a fact accepted by anyone familiar with the language. Even when considered independently of meaning, these verbs, composed of two consecutive letters, evoke a phonetic continuity and exaggeration in the mind. On the other hand, both dictionaries and commentaries state that the purpose behind transferring the verb to this form is to maintain semantic continuity and exaggeration. The selection of words by Allah to encompass all meanings intended when discussing any subject in the Quran is undoubtedly a divine choice. The perfection in the arrangement, known as "nazm" of the Quran, confirms that it is not possible for humans to compose it, but rather it is the word of Allah. It is essential to reflect this pinnacle of eloquence and unmatched beauty in Quran translations as much as possible. Because those who read its translation should also benefit from this semantic beauty and depth. However, it is evident that many verses' meanings cannot be fully conveyed in the Quranic translation given as an example, highlighting the need for consideration of these structural and semantic intricacies established through Arabic dictionaries and commentaries in future translations. It is believed that incorporating these nuances will contribute to a better understanding of the intended meaning of the Quran.

GİRİŞ

Dünyada konuşulan en eski dillerden biri de Sami veya Semitik diller ailesine ait Arapçadır. Arapça ait olduğu Sami diller ailesinin en gelişmiş ve en zengini olarak kabul edilmektedir.¹ Bilindiği üzere Arapçanın İslam öncesi dönemlerde kendine özgü yazılı bir gramer çalışması bulunmamaktadır. Arap dilinde filolojik çalışmalar Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması, kitap haline getirilmesiyle başlamış ve Arap dili grameri Kur'ân-ı Kerîm'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688-89)'nin Kur'an'da kelime sonlarının harekelenmesi şeklinde yaptığı çalışma, Arap dili grameri alanında yapılan ilk çalışma olarak kabul

¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap - Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272-276.

edilmektedir. Hiç şüphesiz İslâm medeniyetinin teşekkülünde birçok ilim ve sanat subesinin hareket noktası Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Arap edebiyatına ait eski lehçelere dair araştırmalar; lugat, gramer, fonetik ve üslûp tetkikleri, imlâ meseleleri, yazının ıslahı vb. çeşitli filolojik çalışmalar Kur'ân-ı Kerîm'e bağlı olarak başlamıştır.² İlerleyen zamanlarda Kur'ân-ı Kerîm ayet ayet, kelime kelime, hatta harf harf incelenerek ihtiva ettiği anlamlar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

İki harfin peş peşe tekrar edilerek pekiştirme ve mübalağa anlamlarını barındıran fiiller Kur'ân'da birçok ayette geçmektedir. Arapçada bu tür fiiller, ihtiva ettiği anlamların önemine ve büyüklüğüne binaen "sarsıcı lafızlar" manasına gelen "el-elfâzu'l-ihtizâziyye" (الألفاظ الإهتزازية) adıyla anılmaktadır.³ Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu tür fillere örnek olarak "zelzele" (زلزل) fiili, "demdeme" (دمدم) fiili, "as'ase" (عسعس) fiili, "hashasa" (حصص) fiili, "zebzebe" (ذبذب) fiili, "vesvese" (وسوس) fiili, "kebbe" (ككب) fiili ve "zehezehe" (زحزح) fiili verilebilir.

Kur'ân'da geçen bu fillerin ihtiva ettikleri anlam örgüsünün meallere yansıtılması elzemdir. Ancak birçok mealde bazı ayetlerde bu anlamın tam olarak ifade edilmediği görülmüştür. Bu hususta numune olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın basmış olduğu Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'e ait meal esas alınarak bu fillere verilen anlamların, ihtiva ettikleri mana ile uyumlu olup olmadığı hususu ilerleyen bölümlerde gözler önüne serilmeye çalışılacak, eksik görülen anlamlar ikmal edilmeye çalışılacaktır.

1. İlk İki Harfin Tekrarından Oluşan Fiillerin Kökü

Arapçada rubâ'î mücerred/yalın dördlü fiillerin "fe'lele" (فَعَّلَل) vezninden başka bir vezninin olmadığı konusunda morfoloji âlimleri ittifak halindedir.⁴ Ancak rubâ'î mücerred fiiller bazen "dehrace" (دحرج) örneğinde olduğu gibi (1234) şeklinde dört harfinin dördü de farklı gelirken bazen de "zelzele" (زلزل) gibi birinci ve ikinci harfin tekrar edilmesi suretiyle (1212) şeklinde gelmektedir. Birinci ve ikinci harfin tekrar edilmesi şeklinde telaffuz edilen rubâ'î fiillere morfolojide "el-muṭâbaḳ" ismi verilmektedir.⁵ Bu fiillerde bulunan dört harfin tamamının aslî harfler mi yoksa şulâsî fiillerden türetilerek elde edilen rubâ'î fiiller mi olduğu hususu dil bilginleri arasında tartışmalıdır.

² Nihad M. Çetin, "Arap - Yazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276-309.

³ "el-Elfâzu'l-ihtizâziyye min Ravâ'i'l-Luğati'l-'Arabiyye fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm", *er-Râye* (07 Ocak 2022).

⁴ Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Sâ'id el-Ḥasan b. 'Abdillâh b. el-Mirzebân Sîrâfi, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. Aḥmed Ḥasan Mehdeli - Seyyid 'Ali 'Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008), 5/312; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Ḥayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-Ḍarab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Ḥancı, 1418/1998), 2/493; Mustafa Muhammed el-Çalâyîni, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1414/1993), 1/220.

⁵ İsmail Çelik (ed.), *Mecmû'atu's-Şarf* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2017), 'İzzî 144.

Bazı âlimler iki harfin peş peşe tekrarından teşekkül eden bu fiillerin aslının şünâî/ikili olduğunu ve “fe‘fe‘a” (فَعْفَع) vezninden olduğunu söylerken, bazı âlimler de bu fiillerin şülâşî olduklarını ve “fe‘ale” (فَعَلَّ) veya “fe‘fele” (فَعْفَلَّ) vezninden olduklarını ifade ederler. Üçüncü bir görüşe göre ise bu fiillerin aslı rubâ‘î olup “fe‘lele” (فَعْلَلَّ) veznindedir.⁶

Bu fiillerin yapısı ile ilgili morfoloji âlimlerinin çoğu ve Basralılar şu görüştedir: Bu fiillerde bulunan ve iki harfin tekrarından oluşan dört harften ikisi kaldırıldığında geriye yalnızca iki harf kalacaktır. Fiilde kalan iki harf aslî harfler olup bu tür fiiller rubâ‘î mücerredir.⁷ Arap dil bilimi açısından otorite kabul edilen Sîbeveyhi (ö. 180/796) de bu yaklaşımı kabul etmekte, cumhur da onunla aynı görüşü paylaşarak peş peşe iki harfin tekrar edilmesi şekliyle elde edilen fiillerdeki dört harfin dördünün de aslî olduğunu ifade etmektedir.⁸ Anlaşılan; hem Basralılar hem de cumhur Sîbeveyhi’nin bu görüşüne tabi olmuşlardır. Kûfelilere göre ise, bu tür fiillerde bulunan dört harften üçüncüsü atıldığında fiilin anlamında kayda değer bir bozulma olmadığından ve hemen hemen aynı manayı verdiği için bu fiillerin aslı şülâşî muda‘af fiiller olup fiildeki üçüncü harf zâiddir.⁹ Örneğin “demdeme” (دَمَدَمَ) fiili “birine şiddetli azap etmek, kesintisiz işkence etmek” anlamlarına gelmekte; bu fiilde bulunan ve zâid kabul edilen üçüncü harf hazf edildiğinde kalan “demme” (دَمَ) fiili yine “birine azap etmek, işkence etmek” manalarında kullanılmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla Kûfeliler bu fiillerin aslının üçüncü harfin atılmasıyla ortaya çıkacağını savunmaktadırlar. Arap şairi ve antolojicisi Serî er-Reffâ’ (ö. 362/973 [?])’a göre ise “zelzele” (زَلَزَلَ) fiilinin aslı “zelele” (زَلَلَ) yani “zelle” (زَلَّ) şeklinde muda‘af bir fiildir. Ona göre tıpkı “celebe” (جَلَبَبَ) fiilinin rubâ‘îye mülhak yapılması için “celbebe” (جَلَبَبَ) şekline aktarıldığı gibi “zelle” (زَلَّ) fiili de rubâ‘îye mülhak yapılması için “zellele” (زَلَّلَ) formuna aktarılmıştır. Ancak bu durumda rubâ‘îye aktarılan bu fiil, şülâşî mezîd bablarından biri olan “tef’îl” (تَفْعِيل) babı ile karıştırılma riski ile karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir karışıklığa meydan vermemek için fiilin üçüncü harfi olan “lâm” harfi birinci harfi olan “z” harfine ibdâl edilmiş ve böylece “zellele” (زَلَّلَ) yerine “zelzele” (زَلَزَلَ) şekline dönüştürülmüştür.¹¹

Durum Basralıların dediği gibi de olsa, Kûfelilerin dediği gibi de olsa her hâlükârda bu tür fiillerin rubâ‘î olduklarını ve bir tek “fa‘lele” (فَعْلَلَّ) babından geldikleri

⁶ ‘Abdurrezzak b. Ferrâc es-Şâ‘idî, *Tedâhulu’l-Uşûli’l-Luğaviyyeti ve Eşeruhu fî Binâi’l-Mu‘cem* (Medine: ‘Îmâdetü’l-Bahşî’l-‘İlmiyyi bi’l-Câmi‘ati’l-İslâmiyye, 1422/2002), 1/132-133.

⁷ es-Şâ‘idî, *Tedâhulu’l-Uşûli’l-Luğaviyyeti ve Eşeruhu fî Binâi’l-Mu‘cem*, 1/108.

⁸ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kânber el-Hârişî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Ḥancî, 1408/1988), 4/294; es-Şâ‘idî, *Tedâhulu’l-Uşûli’l-Luğaviyyeti ve Eşeruhu fî Binâi’l-Mu‘cem*, 1/113.

⁹ Muhammed b. el-Hasan er-Rađiyy el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyyeti İbni’l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1395/1975), 1/62.

¹⁰ Ebu’l-Kâsım eṭ-Ṭalākânî İsmâ‘îl b. ‘Abbâd b. el-‘Abbâs Şâhib b. ‘Abbâd, *el-Muḥîṭ fî’l-Luğa*, thk. Muḥammed Ḥasan Âl Yâsîn (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994), “dmm” 9/272.

¹¹ el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyye*, 1/62-63; es-Şâ‘idî, *Tedâhulu’l-Uşûli’l-Luğaviyyeti ve Eşeruhu fî Binâi’l-Mu‘cem*, 1/114.

gerçeğini değiştirmemektedir. Şüphesiz, yapısal tartışmaları asıl anlamlı kılacak şey, bu kelimelerin geçtikleri cümlelere anlamsal açıdan herhangi bir katkı yapip yapmadıkları hususudur.

2. İki Harfin Art Arda Tekrarından Oluşan Fiillerin Semantik Değeri

İlk iki harfin tekrarı ile telaffuz edilen bu tür fiillerin yapısı ile ilgili Basralılar ve Kûfeliler arasındaki ihtilafın sonucu ne olursa olsun, asıl nazar-ı itibara alınması gereken husus bu fiillerin anlamları ve içerisinde geçtiği cümlenin anlamına yaptıkları katkıdır. Çünkü morfolojik tüm tartışmaların gerçek hedefi, kelimenin yapısındaki değişimi ve akabinde ortaya çıkan anlamsal inceliği idrak etmek olmalıdır.

Kökü Arapça olmakla birlikte Türkçede sıklıkla kullanılan velvele, kahkaha, debdebe ve şaşaa gibi ifadeler kendi bünyelerinde bir mübalağa anlamı barındırdıkları tartışma götürmez bir gerçektir. Örneğin “gülmek” eylemine karşın “kahkaha” eyleminin barındırdığı mübalağa anlamı bu dili bilen herkes tarafından kabul edilecek bir hakikattir.

Arapçada bir kelimenin yapısı ile anlamı arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır. Bu meyanda (إِنَّ الزِّيَادَةَ فِي الْمَبْنِيِّ تَقْتَضِي غَالِبًا زِيَادَةَ فِي الْمَعْنَى) “Kelimenin yapısındaki harf çokluğu genel olarak anlamda da çokluğu gerektirir” manasına gelen bir kaide bulunmaktadır.¹² Bu kaideye istinaden, iki harfin peş peşe iki kez telaffuz edildiği fiillerdeki yapı, anlama bir takım katkılar yaptığı düşüncesini doğrulamaktadır. Bu hususta Zemahşerî (ö. 538/1144) eserinde: (جُعِلَ التَّكْرِيرُ فِي اللَّفْظِ دَلِيلًا عَلَى التَّكْرِيرِ فِي الْمَعْنَى) “Lafızda tekrar manada tekrara delildir” diyerek Arap dilinin bu önemli yapısal özelliğine dikkatleri çekmektedir.¹³ Örneğin Arapçada “kahhe” (قَهَّ) fiili: gülmek, kısa süreli kahkaha atmak anlamlarına gelmekte ancak “kahkahe” (قَهَّقَه) şeklinde ifade edildiğinde ise: “şiddetli gülmek veya gülüşünü bir süre devam ettirmek” manalarına gelmektedir.¹⁴ Sözlük manalarından anlaşılacağı üzere iki harfin tekrarı ile kelimedeki harf sayısı artışı olurken anlamda da bir artış, bir mübalağa göze çarpmaktadır.

İki harfin tekrar edilmesi şeklinde telaffuz edilen fiillerin Kûfe dil ekolü mensuplarının beyan ettikleri şulâsî muda'af fiillerin ilk harflerinin üçüncü harf olarak ziyade yapıldığı görüşü hem semantik açıdan hem de fonetik açıdan son derece makul görünmektedir. Ummanlı büyük dil bilgini el-'Avtebî (ö. 511/1118) de bu fiillerin manalarına atfen “zelzele” (زَلَزَلَ) fiilinin aslının “zelle” (زَلَّ) olduğunu belirtmektedir. el-'Avtebî daha sonra mezid hali olan “zellele” (زَلَّلَ) şekline aktarıldığını, ancak üç adet

¹² Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Herevî, *İsfâru'l-Faşîh*, thk. Ahmed b. Sa'îd b. Muhammed Kuşâş (Medine: 'Îmâdetü'l-Bahşî'l-İlmiyyi bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1420/1999), 1/176.

¹³ Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Ḥakâiki Ğavâmidit-Tenzil*, ed. Mustafa Hüseyin Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987), 3/322.

¹⁴ el-Ḥalîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrahim es-Sâmirrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), “kh” 3/341; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasîṭ* (Kahire: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1405/1985), “kh” 2/464.

lâm harfinin yan yana gelmesinin hoş karşılanmayacağı için ikinci lâm harfinin “zâ” harfine kalb edilerek “zelzele” (زَلْزَلَة) haline dönüştürüldüğünü ifade etmektedir.¹⁵ el-‘Avtebî’nin görüşüne göre, bu fiillerde bulunan üçüncü harfin, filin birinci harfi ile ibdâl edilerek aynı cinsten üç harfin yan yana gelmesinin önüne geçildiği anlaşılmaktadır. Bu nazariyeden hareketle iki harfin art arda tekrarıyla oluşan fiillerin aslının şülâsî olduğu, sonradan girdiği formda pekiştirme ve mübalağa manalarını içerisinde barındırdığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

3. İki Harfin Tekrarından Oluşan Fiillerin Ayetlere Anlam Katkısı

İki harfin tekrar edilmesi ile oluşan fiillerin Arap dilinde mananın ziyadeleşmesine katkı sağladığı yukarıda ifade edilmiştir. Bu tür fiiller Arap dili için son derece önemli bir kaynak konumunda olan Kur’an-ı Kerim’de de geçmektedir. Kur’an’da geçmekte olan bu fiillerin ayetlerin manasına katmış oldukları ziyade mananın ele alınması konunun doğru anlaşılması adına son derece önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan mealde bu ayetlerin anlam örgüsüne yaptıkları katkının nazarı itibara alınıp alınmadığı hususu bu bölümde sırasıyla mercek altına alınacaktır.

3.1. Zehzeħa (زَحَرَ) Fiili

وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحِّزِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

“Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah’a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan **kurtaracak** değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.”¹⁶

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden **uzaklaştırılıp** cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldattıcı metadan başka bir şey değildir.”¹⁷

Kur’ânda iki farklı yerde geçen bu kelimenin şülâsî muda’af aslı “zeħħa” (زَحَّ) olup sözlükte “bir şeyi itmek, uzaklaştırmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁸ “Zehzeħa” (زَحَرَ) fiili de yine kök anlamı ile bağlantılı olarak “bir şeyi itmek suretiyle bulunduğu

¹⁵ Ebu’l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrahim es-Suhârî el-‘Avtebî, *Kitâbu’l-İbâne fi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, thk. Abdulkerim Hâlife vd. (Maskat: Vezâretü’t-Türâşî’l-‘Qavmî ve’s-Şekâfe, 1420/1999), 3/187.

¹⁶ *Kur’an-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/96.

¹⁷ Âli İmrân 3/185.

¹⁸ Muhammed Hâsan Hâsan Cebel, *el-Mu‘cemu’l-İştîkâkiyyu’l-Muaşşal li Elfâzi’l-‘Qur’ani’l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü’l-‘Âdâb, 1431/2010), 2/881.

yerden götürmek, uzaklaştırmak, kurtarmak” manalarındadır.¹⁹ Kur’ân’da “Zehzeħa” (زَحْرَحَ) formunun kullanılması ayette geçen cehennem ateşinden uzaklaştırılma işinin önemine ve azaptan kurtulmanın değerine binaen tercih edilmiş ve tam olarak “kurtarmak” anlamında kullanılmıştır. Bakara suresinde geçen ayetin mealine “kurtarmak” anlamı yansıtılmışken Âli ‘İmrân suresindeki ayete bu anlam yansıtılmamıştır. Oysa, “*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir*” yerine “*Kim cehennemden kurtarılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir.*” anlamının verilmesi daha uygun görünmektedir. Bu şekilde insanın kendi kendine yalnızca amelleri ile kurtulmasının zorluğunun ve buna karşı Raħmân ve Raħîm sıfatlarıyla Allah’ın bir kurtarıcı olarak devreye girdiğinin altı çizilmiş olacaktır. Ayrıca İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),²⁰ Ebû Ğayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)²¹ ve İbn Keşîr (ö. 774/1373)²² gibi önde gelem tefsir âlimleri de eserlerinde bu kelimeye “kurtarmak” anlamı vermişlerdir.

3.2. Zebzebe (ذَبَبَ) Fiili

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ سَبِيلًا

“Onlar küfür ile iman arasında **bocalayıp dururlar**. Ne bunlara (mü’minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın.”²³

“Zebzebe” (ذَبَبَ) fiili yine şulâsî muda’af kökü olan “zebbe” (ذَبَّ) fiilinden türetilerek elde edilmiştir. Kökü itibarıyla “zebbe” (ذَبَّ) fiili, “kişinin yüz renginin solması, bir şeyin yerinde sabit durmaması, farklı yönler gidip gelmesi, havada asılı bir şeyin sağa sola gidip gelmesi” anlamlarına gelmektedir.²⁴ Kişinin yaşadığı fiziksel veya inançsal gelgitlerin arkadaş, dost veya taraf seçimine dahi yansımaları, yaşadığı bu tereddüdün boyutunu ve sürekliliğini ifade etmek amacıyla Kur’ân’da “zebbe” (ذَبَبَ) fiilinin kullanımı tercih edilmiştir. Hem sürekli olması hem de şiddetli gelgitler yaşamaları nedeniyle münafıkların bu davranışlarına mealde “bocalayıp durmak” anlamı verilerek son derece isabetli bir seçim yapıldığı görülmektedir.

¹⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüĝa*, thk. Muhamed ‘Avađ Mur‘ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1421/2001), “zh” 3/267; ‘Avtebî, *el-İbâne*, 3/199; Cebel, *el-Mu‘cemu’l-İstikaḫıyyu’l-Muaşşal*, 2/881.

²⁰ Ebû Muḫammed ‘Abdurrahman b. Muḫammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳur’âni’l-‘Azîm li’bni Ebî Hâtim*, thk. Es‘ad Muḫammed eṭ-Ṭayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1998), 1/179.

²¹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Ğayyân el-Endelüsî Ebû Ğayyân el-Endelüsî, *el-Baħru’l-Muḫîṭ*, thk. Şidkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420/1999), 1/508.

²² Ebu’l-Fidâ İsmâ‘îl b. ‘Omer b. Keşîr el-Ḳureşî el-Başrî İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Ḳur’âni’l-‘Azîm (Tefsîr İbn Keşîr)*, thk. Sâmi b. Muḫammed Selâme (Riyad: Dâru Ṭıybe li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, 1420/1999), 1/335.

²³ en-Nisâ 4/143.

²⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, “zbb” 8/178; el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüĝa*, “zbb” 14/297.

3.3. Haşhaşa (حَصَّصَ) Fiili

قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَأَوْتَنِّي يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ لَنْ حَصَّصَ الْحَقُّ أَنَا رَأَوْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

“Kral, kadınlara, “Yûsuf ‘tan murad almak istediğiniz zaman derdiniz ne idi?” dedi. Kadınlara, “Hâşâ! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz” dediler. Aziz’in karısı ise, “Şimdi **gerçek ortaya çıktı**. Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yûsuf doğru söyleyenlerdendir” dedi.”²⁵

“Gerçek ortaya çıktı” şeklinde mana verilen “Haşhaşa” (حَصَّصَ) fiili, şülâşî muda’af “haşşa” (حَصَّ) fiilinden müştaktır. “Haşşa” (حَصَّ) fiili “birine hakkını vermek, bir husus açığa kavuşmak, bir şeyin azalması, ortadan kaybolması” anlamlarına gelmektedir.²⁶ “Haşhaşa” (حَصَّصَ) şeklindeki formunun ise kök anlamından daha mübalağalı bir anlamı olması gerekir. Şayet aynı anlamda kullanılacak olsaydı fiilin şülâşî formunun kullanılması birincil tercih olurdu. Hâlbuki Allah Te’âlâ bu ayette Hz. Yusuf’a atılan tüm iftiraların çürüyüp yok olduğunu ve hakkın gün gibi aşikâr olduğunu vurgulamak, ayrıca Hz. Yusuf’un aynı surenin yirmi altıncı ayetindeki; “O (Züleyha) benden arzusunu elde etmek istedi” sözünün başından beri doğru ve Hz. Yusuf’un da masum olduğunu ifade etmek istemektedir.

İslam dünyasında muteber addedilen tefsirlerin bir kısmında da bu görüşe paralel yorumlar bulunmaktadır. Örneğin Mâtürîdî (ö. 333/944) eserinde yukarıdaki ayetin tefsirini; Züleyha’nın; “Ondan (Yusuf’tan) nefsimin arzusunu elde etmek isteyen benim. O (Yusuf) doğru söyleyenlerdendir” sözü ile “İşte şimdi gerçek gün gibi aşikâr oldu” diyerek aslında Hz. Yusuf’un “O (Züleyha) benden arzusunu elde etmek istedi” sözünü teyit etmekte ve Hz. Yusuf’un baştan beri masum olduğunu vurgulamaktadır” şeklinde yorumlamaktadır.²⁷ Mâverdî (ö. 450/1058) eserinde “Haşhaşa” (حَصَّصَ) kelimesinin aslında “kel olup başın derisi görününceye dek traş etmek, saç kökünden kazımak” manasında olduğunu zikretmektedir. Buradan hareketle bu fiilin bu ayette, tıpkı tıraş edilerek saçların ortadan kaldırıldığı ve kafa derisinin aleni bir şekilde görüldüğü gibi yalanın ve haksızlığın tamamen ortadan kaldırıldığı, böylece hakkın bir güneş gibi aşikâr olduğunu ifade etmek amacıyla kullanıldığını belirtmektedir.²⁸ Zemahşerî “haşhaşa” (حَصَّصَ) fiiline “şebete ve istekarra (ثَبَّتَ وَاسْتَقَرَّ)” “hak yerleşti, istikrara kavuştu, hak yerini buldu” şeklinde mana vererek bir anlamda artık iftira ve zulmün bittiğini ve bundan böyle hakkın ve doğrunun olması gerektiği şekliyle tam

²⁵ Yûsuf 12/51.

²⁶ Ebu’l-Ḥuseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Ḳazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemu Meḳâyisi’l-Luḡa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Şâm: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), “hss” 2/12.

²⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Maḥmud el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne (Tefsîru’l-Mâtürîdî)*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005), 6/252.

²⁸ Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *en-Nüket ve’l-’uyûn Tefsîru’l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid ibn Abdulmaksud b. Abdurrahim (Beyrut-Lübnan: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 3/47.

olarak istikrara kavuştuğunu ifade etmektedir.²⁹ Hasîrîzâde Elîf Efendi (1850-1927) de eserinde bu fiil için “*Galebe ile setr ve ihfâ edilen bir şeyin inkişafıyla hak ve hakikatın meydana çıkmasında, fâş olmasında isti‘mal olunur*” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.³⁰ Bu bilgilerden yola çıkılarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bastırılan mealde bu kelimeye verilmiş olan “gerçek ortaya çıktı” manasının yetersiz olduğu söylenebilir. Bu anlamı meale daha iyi yansıtabilmek için “gerçek gün gibi aşikâr oldu, ayan beyan ortaya çıktı, şimdi hak yerini buldu” şeklinde ifadeler kullanılabilir.

3.4. Kebkebe (كَبَب) Fiili

فَكَبِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ

“Artık onlar ve o azgınlara ile İblis’in askerleri hepsi birden **tepetakla oraya atılırlar**.”³¹

İki harfin art arda tekrar edilerek telaffuz edilen diğer fiillerde olduğu gibi “kebkebe” (كَبَب) fiili de şülâşî muda‘af aslı olan ve “bir şeyi ters çevirmek, yüzüstü atmak” manasındaki “kebbe” (كَبَّ) fiilinden türetilmiştir.³² Bu manada Kur‘ân’da bu fiilin şülâşî muda‘af aslı النَّارِ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ “*Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar*”³³ ayetinde kullanılmıştır. Bahsi geçen ayette “kebkebe” şeklinde kullanılmasının tercih edilmesinde mutlaka bir nüans olmalıdır ki; bu mana aslında: “yüzüstü atılma eyleminin sürekliliğinin yanı sıra atılan yerin de dehşetine dikkat çekmektir”.

Sözlükte “el-kebkebetü” (الْكَبْكَبَةُ) kelimesi “derin bir çukura atmak” manasına gelmektedir.³⁴ “Kebkebe” (كَبَب) fiili ise “üst üste atmak veya topyekûn bir yere atmak” anlamında kullanılmaktadır.³⁵ Zeccâc (ö. 311/923) bu fiilin “kubbû” (كُبُّوا) şeklinde şülâşî değil “kubkibû” (كُبِّبُوا) şeklinde mezîd gelmesinin sebebini, yüzüstü fırlatılma eyleminin defalarca tekrar edeceği manasını belirtmek için olduğunu ifade ederek şülâşî üzerine mananın aldığı ziyadeliğe dikkat çekmektedir.³⁶ Zemahşerî de tefsirinde belirttiği “lafızda tekrar manada tekrara delildir” kuralı gereği bu fiile “tekrar tekrar fırlatılmak” manasını vermektedir.³⁷ Kaynaklarda geçen bu bilgiler

²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/478.

³⁰ Elîf Efendi Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkan fî Şerhi Luğati'l-Ḳur‘ân* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2005), 1/352.

³¹ eş-Şuarâ 26/94-95.

³² el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, “kbb” 9/341; ‘Avtebî, *el-İbâne*, 4/136; Muhammed b. Mükerrrem b. ‘Alî Ebu'l-Faḍl Cemâlü'd-dîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab* (Beyrut: Dâr Şâdir, 1414/1993), “kbb” 1/697.

³³ en-Neml 27/90.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, “kbb” 1/697; Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkan fî Şerhi Luğati'l-Ḳur‘ân*, 2/200.

³⁵ Muhammed Tâhir b. ‘Ali eş-Şiddîkî el-Hindî el-Fettenî el-Kecerâtî, *Mecma‘u Biḥârî'l-Envâr* (Haydarâbâd: Matba‘atu Dâireti'l-Me‘ârifî'l-‘Osmâniyye, 1378/1967), “kbb” 4/362.

³⁶ el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 8/67.

³⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/322.

ışığında en-Neml suresinin 90. ayetinde geçen “yüzüstü atılmak” fiilinden farklı olarak eş-Şu‘arâ’ suresindeki bu ayete “*toplanıp yüzüstü cehennemde o dehşet veren çukuruna defalarca fırlatılırlar*” manasını vermek daha yerinde olacaktır.

3.5. ‘As‘ase (عَسَّعَ) Fiili

وَالْيَلِ إِذَا عَسَّعَ

“Andolsun, **yöneldiği** zaman geceye”³⁸

‘As‘ase (عَسَّعَ) fiili şülâşi muda‘af aslı olan ve “geceleyin dolaşmak, dolaşarak emniyeti sağlamak için bekçilik yapmak”³⁹ manalarına gelen “‘asse” fiilinden türetilmiştir. ‘As‘ase (عَسَّعَ) fiili ise “gecenin kararması veya karartısının geçmeye başlaması” gibi iki zıt anlamı içerisinde barındıran fiillerden biridir.⁴⁰ Bu fiil ayrıca “bulutların yere inip zifiri karanlık yapması ve şimşekleri ile korkulu bir ortam oluşturması”⁴¹ manalarının yanı sıra “kurdun gece dolaşması, avlanması” manalarını içeren ziyade bir anlam dünyası vardır.⁴² Bu bağlamda “av arayan kurt” anlamında “zi‘bun ‘as‘asün” (ذَيْبٌ عَسَّعٌ) ifadesi de kullanılmaktadır.⁴³ Karanlıkta ve kaosun hâkim olduğu puslu havalarda avlanmayı sevmesi sebebiyle olsa gerek kurda “el-‘asûs” (العسوس) ismi verilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bastırıldığı meale bakıldığında “‘as‘asa” (عَسَّعَ) fiiline “yönelmek” anlamı verildiği görülmektedir. Diğer taraftan Ferrâ (ö. 207/822), müfessirlerin tamamının bu kelimenin anlamının “karanlığın bitmeye başlaması” olduğunda ittifak ettiklerini, ancak bazı müfessirlerin bu kelimeye “karanlığın çökmeye başlaması veya tam karanlık olması” manalarında olduğunu iddia ettiklerini söylemektedir.⁴⁴ Ancak tefsirlere bakıldığında böyle bir ittifakın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767) tefsirinde bu kelimeye “hiçbir canlının birbirini göremeyeceği şekilde karanlığın çökmesi, iyice karanlık olması” anlamlarını vermektedir.⁴⁵

³⁸ et-Tekvîr 81/17.

³⁹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî, *Tâcü‘l-Luğa ve Şihâhu‘l-‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğaffâr ‘Attâr (Beyrut: Dâru‘l-‘İlmi li‘l-Melâyîn, 1407/1987), “ass” 3/949; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Araçça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Bahar Yayınları, ts.), “ass” 1001.

⁴⁰ el-Ezherî, *Tehzîbü‘l-Lüğa*, “ass” 1/62; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, “ass” 6/139.

⁴¹ el-Ferâhîdî, *Kitâbu‘l-‘Ayn*, “ass” 1/74; el-Ezherî, *Tehzîbü‘l-Lüğa*, “ass” 1/63; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi‘l-Luğa*, “ass” 4/42.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, “ass” 6/139.

⁴³ Ebu‘l-Hasan ‘Alî b. İsmâ‘îl b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muħkem ve‘l-Muħîtu‘l-A‘zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, 1421/2000), “ass” 1/70.

⁴⁴ Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd b. ‘Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ’, *Me‘âni‘l-Kur‘ân li‘l-Ferrâ’*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. (Kahire: Dâru‘l-Mıṣriyye li‘t-Te‘lîfi ve‘t-Terceme, ts.), 3/242; Zeynü‘d-dîn Ebû ‘Abdillâh Muħammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdilkadir el-Ḥanefî er-Râzî, *Muħtârû’s-Şihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyḫ Muħammed (Beyrut: el-Mektebetü‘l-‘Asriyye - ed-Dâru‘n-Nemûzeciyye, 1420/1999), “ass” 208.

⁴⁵ Ebu‘l-Hasan Muḳatil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belḫî Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleyman*, thk. ‘Abdullâh Maḫmud Şahḫâte (Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Turâs, 1423/2002), 4/605.

Sözlüklerin bu kelimeye verdikleri anlamlar birleştirildiğinde, “zifiri karanlık” manasının daha ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Hem gecenin başlangıcı hem de bitişi gibi iki zıt mana, bulutların yere inerek karanlığın ve puslu havanın hâkim olması, aynı zamanda şimşeklerin çakması suretiyle korku ve kaosun ortaya çıkması, ayrıca kurtların gece avlanması anlamları düşünüldüğünde “as’asa” (عسعس) fiilinin aslında gecenin en zifiri karanlığının çöktüğü, korku ve karmaşanın hâkim olduğu zaman manasında olduğu daha makul görünmektedir. Bir anlamda Allah “as’asa” (عسعس) fiili ile hem bu ürkütücü zamana hem de bu zamanın sürekli tekrarlandığına dikkat çekmekte ve önemine binaen bu zaman dilimine yemin etmektedir. Dolayısıyla bu fiilin sözlük anlamları göz önünde bulundurulduğunda (والليل إذا عسعس) ayetine “ürkütücü karanlığı çöktüğü zaman geceye” şeklinde meal verilmesi daha uygun olabilir.

3.6. Demdeme (دَمَمَ) Fiili

فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوا هَا فَدَمَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّيْهَا

“Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları **helâk etti** ve kendilerini yerle bir etti.”⁴⁶

“Demdeme” (دَمَمَ) fiili şulâşî muda’af aslı olan ve “başını yarmak, halkı kırıp geçirmek, birine vurmak, işkence etmek, çirkinleşmek, hızlı davranmak, bir şeyin üzerini toprakla örtmek” manalarına gelen⁴⁷ “demme” (دَمَ) fiilinden türetilerek elde edilmiş bir fiildir. “Demdeme” (دَمَمَ) formunda ise “biriyle öfkeli konuşmak, öfkelenmek, biri ile canını yakacak şekilde ağır konuşmak, bir yeri dümdüz etmek ve bir yeri sarsmak, bir kavmi azaba boğmak, kökten yok etmek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁸ Hasîrîzâde Elîf Efendi, bu fiilin aslının öfke esnasında çıkarılan sese benzemesi hasebiyle “kedi hırıltısı” manasına gelen “demdemetün” (دَمَمَتُنْ) kelimesinden geldiğini söylemektedir.⁴⁹

Tefsirlere bakıldığında, Mukatil b. Süleyman bu fiile “evlerini başlarına geçirip onlara mezar etti, şehir diye bir şey kalmadı” şeklinde mana verirken⁵⁰ Ferrâ “yeri sarstı” anlamı vermektedir.⁵¹ Semerkandi (ö. 373/983) ise bu fiile “cezada ve birine ders vermede mübalağa yapmak” şeklinde anlam vermektedir.⁵² İbn Atıyye (ö. 383/993) tefsirinde bu kelimenin, azabın tekrar tekrar verildiğini ifade etmek için

⁴⁶ eş-Şems 91/14.

⁴⁷ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, “dmm” 14/58; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “dmm” 12/208; Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdurrezzâk el-Ḥüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. ‘Abdussettâr ‘Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye - Matba'atu Ḥukûmeti'l-Kuveyt, 1384/1965), “dmm” 32/172; Sarı, *el-Mevârid*, “dmm” 516.

⁴⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, “dmm” 14/58; Avtebî, *el-İbâne*, 3/75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/208; el-Kecerâtî, *Mecma'u Biḥâri'l-Envâr*, “dmm” 2/199.

⁴⁹ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furḳan fî Şerḥi Luğati'l-Ḳur'ân*, 1/408.

⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/650.

⁵¹ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*, 3/269.

⁵² Ebu'l-Leyş Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerḳandî, *Baḥru'l-'Ulûm - Tefsîru's-Semerḳandî*, ts., 3/586.

kullanıldığını belirtmektedir.⁵³ Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) bu fiilin kullanılmasındaki gayenin azabın her yönden ve herkesi kuşattığı anlamının vurgulanması olduğunu belirtirken,⁵⁴ Kurtubî ise bu kelimenin azabın kat kat fazla ve tekrar tekrar gönderildiğini ifade etmek için kullanıldığını ifade etmektedir.⁵⁵

Fiilin ihtiva ettiği sözlük manaları ve müfessirlerin yorumları dikkate alındığında “dememe” (تَمَدَّمَ) fiilinin bu formda kullanılmasının, Allah’ın öldürmeyin dediği deveyi öldürmeleri sebebiyle ilahi gazabın çok arttığını, bu sebeple de azabı kat kat fazla ve herkese şamil gönderdiğini, gönderdiği azabı defalarca yinelediğini ifade etmek amacıyla olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu ayetin mealini “*Rableri, suçlarından dolayı onları defalarca topyekûn bir şekilde şiddetli bir azaba gark etti*” şeklinde vermek daha kapsamlı ve manaya mutabık olduğu görünmektedir.

3.7. Zelzele (زَلَزَل) Fiili

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْتِمُ الْبَاسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

“Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü’minler, “Allah’ın yardımı ne zaman?” diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve **sarsılmışlardı**. İyi bilin ki, Allah’ın yardımı pek yakındır.”⁵⁶

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet **sarsıntısı** çok büyük bir şeydir.”⁵⁷

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا

“İşte orada mü’minler denendiler ve **şiddetli bir şekilde sarsıldılar**.”⁵⁸

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا

“Yeryüzü **kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman**”⁵⁹

⁵³ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselam Abduş-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001), 5/489.

⁵⁴ Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. ‘Omer Faḥruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ġayb, et-Tefsîru'l-Kebîr (Tefsîru'r-Râzî)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1420/1999), 31/179-180.

⁵⁵ Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn el-Ḳurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Ḳur'ân -Tefsîru'l-Ḳurtubî*, thk. Aḥmed el-Berdûnî -İbrahîm Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1384/1964), 20/79.

⁵⁶ el-Bakara 2/214.

⁵⁷ el-Hac 22/1.

⁵⁸ el-Ahzâb 33/11.

⁵⁹ ez-Zilzâl 99/1.

Şülâşî muda'af olan "Zelle" (زَلَّ) fiili "ayağı kaymak, dili sürçmek, fikrini değiştirmek, doğru yoldan sapmak" anlamlarına gelmektedir.⁶⁰ Şülâşî muda'af formu ile "zelle" fiili Kur'ân'da "haktan sapmak, fikrini değiştirmek" anlamında zaten kullanılmaktadır. Buna örnek olarak şu ayetler verilebilir:

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de **yan çizerseniz**, bilin ki Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁶¹

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْبَيْتِ الْمَقَامِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

"İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı **yoldan kaydırmak** istemişti. Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)."⁶²

Mezkûr fiilin Kur'ân'da "zelzele" (زَلَّزَل) formunda kullanılmasının elbette bir nüansının olması gerekir. Kök anlamı itibarıyla "ayağı kayıp sarsılmak" manası bu formda "şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmak" haline bürünmektedir.⁶³ Bu fiilin kullanıldığı ayetlerde görüldüğü üzere bu sarsıntı manevi anlamda kullanıldığı gibi yer sarsıntısı manasında da kullanılmaktadır. Ancak yer sarsıntısı manasında Kur'ân'da "racce" (رَجَّ) fiili de kullanılmaktadır. Vakiâ suresinde إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا "Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman"⁶⁴ ayetinde zaten "sarsılmak" manasında "racce" (رَجَّ) fiili kullanılmaktadır. Ancak "zelzele" (زَلَّزَل) fiilinde hem sarsılma eylemindeki süreklilik hem de anlamında mübalağa olması hasebiyle çok şiddetli sarsıntıların ifade edilmesinde bu form kullanılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bastırılan ilgili mealde, özellikle Zilzâl suresi birinci ayetin mealinde "Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman" ifadesi bu fiilin ihtiva ettiği anlamı yansıtmada sönük kaldığı düşünülmektedir. Oysa ayette hem fiil hem de ardından fiilin mastarı, pekiştirme maksadıyla mef'ûlun mutlak olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ayete "Yeryüzü bitmek bilmeyen, dehşet verici bir sarsıntıyla sarsıldığı zaman" veya "Yeryüzü müthiş bir sarsıntıyla sarsıldıkça sarsıldığı zaman" şeklinde bir mealin verilmesi daha uygun görünmektedir.

3.8. Vesvese (وَسْوَسَ) Fiili

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِمِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَائِكَةً أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ

⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî, *ez-Zâhir fi Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 2/320; er-Râzî, *Muhtâru's-Sîhâh*, "zll" 137; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "zll" 11/308.

⁶¹ el-Bakara 2/209.

⁶² Âli İmrân 3/155.

⁶³ Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştîkâkiyyu'l-Muaşşal*, "zll" 2/911.

⁶⁴ el-Vâkıa 56/4.

“Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine **vesvese verdi** ve dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.”⁶⁵

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبُلَى

“Nihayet şeytan ona **vesvese verip** şöyle dedi: “Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?”⁶⁶

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَمَ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona **verdiği vesveseyi** de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”⁶⁷

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

“...insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, (insanların İlâh'ına sığınırım).”⁶⁸

Görüldüğü üzere “vesvese” fiili, Kâf suresi on altıncı ayet hariç diğer ayetlerde şeytanın vesvesesi olarak geçerken Kâf suresinde ise nefsin vesvesesi şeklinde geçmektedir. Şülâsî muda'af hali olan “vesse” (وَسَّ) “biriyle konuşmak, kişinin kendi kendisiyle konuşması, şeytanın kişinin göğsüne fısıldaması, kısık sesle konuşmak, belli-belirsiz bir şeyler söylemek” anlamlarına gelmektedir.⁶⁹ Sözlüklerde “Vesvese” (وَسْوَسَ) kelimesi için de “esen rüzgârın hafif ses çıkarması, fısıldamak, kişinin kendi kendine konuşması” şeklinde anlamlar verilmektedir.⁷⁰ Ancak şeytanın veya kişinin kendi içinde meydana getirdiği evham ve kuruntular olarak tanımlanan vesvese,⁷¹ sıklıkla yaşanan ve devamlı tekrarlayan bir durum olması sebebiyle “vesse” (وَسَّ) değil, “vesvese” (وَسْوَسَ) kalıbında kullanılmıştır. İnsanları yoldan çıkarmak amacıyla durmadan kulaklarına fısıldadığı için de şeytan “el-vesvâs” (الوسواس) olarak adlandırılmıştır.⁷²

Büyük dil âlimi Zemahşerî⁷³ ve Fahreddîn Râzî⁷⁴ de tefsirlerinde “vesvese” (وَسْوَسَ) fiili için “bir sözü kısık sesle sürekli söylemek” anlamını vererek vesvesenin süreklilik arz eden lâzım bir fiil olduğunu ifade etmektedirler. Fiilin bu formda kullanılmasının nedeninin eylemin sürekliliğini ifade etmek olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada esas alınan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde “vesvese” kelimesi olduğu gibi Türkçe meale aktarılmış ve bu fiilin içerdiği süreklilik manası meale

⁶⁵ el-A'râf 7/20.

⁶⁶ Tâ-Hâ 20/120.

⁶⁷ Kâf 50/16.

⁶⁸ en-Nâs 114/ 4-5.

⁶⁹ Ahmed Rıdâ, *Mu'cemu Metni'l-Luğa* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Ḥayât, 1379/1960), “vss” 5/752.

⁷⁰ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, “vss” 13/92; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “vss” 6/254.

⁷¹ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 2483.

⁷² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “vss” 6/255.

⁷³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/94.

⁷⁴ er-Râzî, *Tefsîru'r-Râzî*, 14/217.

yansıtılmamıştır. Oysa vesvese kelimesinin geçtiği her yerde “durmaksızın vesvese, her daim vesvese, sürekli vesvese” gibi ifadeler kullanılmış olsaydı fiilin içerdiği mana meale daha iyi yansıtılmış olabilirdi.

SONUÇ

Arapçada iki harfin art arda tekrar edilmesi şeklinde gelen fiiller morfolojik açıdan değerlendirildiğinde bu fiillerin aslen rubâ'î mücerred değil, şülâsî muda'af fiiller olduğu görüşü daha tutarlı görünmektedir. Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere bu fiillerin şülâsî asılları bahse konu formdaki fiillere son derece yakın, hatta aynı denilebilecek manalarda kullanılmaktadır. Bu da her iki formunda aynı kökten geldiği kanaatini doğrulamaktadır.

İki harfin art arda gelmesinden müteşekkil bu fiiller anlamdan bağımsız düşünüldüğünde dahi fonetik olarak bir sürekliliğin ve bir mübalağanın varlığını zihinlerde çağrıştırmaktadır. Diğer taraftan fiilin bu forma aktarılmasındaki gayenin, fiilde anlamsal sürekliliğin ve bir mübalağanın olduğunu hem sözlükler hem de tefsirler beyan etmektedirler.

Kur'ân'da herhangi bir konudan bahsedilirken Allah'ın kastettiği tüm manaları bünyesinde barındıracak kelimelerin seçilmesi elbette ilahi bir seçimin sonucudur. Belagatte zirve sayılacak bu mükemmel inceliğin Kur'ân tercümelerine mümkün olduğunca yansıtılması elzemdir. Ancak bu anlamsal inceliğin ve nüansın örnek olarak alınan Kur'ân mealinde birçok ayetin anlamına tam olarak işlenemediği açıkça görülmektedir. Binaen aleyh, Arapça sözlükler ve tefsirler vasıtasıyla ispat edilerek ortaya koyulan bu yapısal ve anlamsal inceliklerin bundan sonra yapılacak meallerde dikkate alınması, Kur'ân'ın ortaya koymak istediği mananın daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın vd., Şükrü Haluk. *Türkçe Sözlük*. 1 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan. *el-Mu'cemu'l-İştikakiyyu'l-Muaşşal li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1431/2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî el-. *Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğaffâr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Çelik, İsmail (ed.). *Mecmû'atu's-Şarf*. 1 Cilt. İstanbul: Şifa Yayınevi, 7. Basım, 2017.
- Çetin, Nihad M. "Arap - Yazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muḥîṭ*. thk. Şıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.

- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*. thk. Receb Osman Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hıncî, 1418/1998.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşâr el-. *eż-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-. *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abdüş-Şâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Rađiyy el-. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1395/1975.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-. *Tehzîbü'l-Lüğâ*. thk. Muhamed 'Avad Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1421/2001.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Aḥmed b. 'Amr b. Temîm el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrahim es-Sâmîrrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Ferrâ', Ebû Zekerıyya Yaḥya b. Ziyâd b. 'Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî el-. *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ'*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mışrıyye li't-Te'lîfi ve't-Terceme, ts.
- Ġalâyînî, Mustafa Muhammed el-. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabıyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşrıyye, 28. Basım, 1414/1993.
- Hasrîzâde, Elîf Efendi. *en-Nûru'l-Furkan fî Şerhi Luğati'l-Kur'ân*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2005.
- Herevî, Ebû Sehl Muḥammed b. Ali b. Muhammed el-. *İsfâru'l-Faşıḥ*. thk. Aḥmed b. Sa'îd b. Muḥammed Kuşâş. 2 Cilt. Medine: 'İmâdetü'l-Baḥşî'l-'İlmiyyi bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1420/1999.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muḥammed 'Abdurrahman b. Muḥammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm li'bni Ebî Hâtim*. thk. Es'ad Muḥammed eṭ-Ṭayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419/1998.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Aḥmed b. Fâris b. Zekerıyya el-Ḳazvînî er-Râzî. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Şâm: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. 'Omer b. Keşîr el-Ḳureşî el-Başrî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Tefsîr İbn Keşîr)*. thk. Sâmi b. Muḥammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Ṭıyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Muḥammed b. Mükerrrem b. 'Alî Ebu'l-Faḍl Cemâlü'd-dîn. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâr Şâdir, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan 'Alî b. İsmâ'îl b. Sîde el-Mursî. *el-Muḥkem ve'l-Muḥîtu'l-A'zam*. thk. Abdulḥamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/2000.
- Kecerâtî, Muḥammed Ṭâhir b. 'Ali eṣ-Şiddîkî el-Hindî el-Fettenî el-. *Mecma'u Biḥâri'l-Envâr*. 5 Cilt. Haydarâbâd: Matba'atu Dâireti'l-Me'ârifi'l-'Osmâniyye, 3. Basım, 1378/1967.

- Qurṭubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn el-. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân -Tefsîru'l-Kurṭubî*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahîm Aţfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Maḥmud el-. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî)*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*. thk. es-Seyyid ibn Abdulmaksud b. Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Muḳâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Muḳâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleyman*. thk. 'Abdullah Maḥmud Şaḥḥâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1. Basım, 1423/2002.
- Mustafa vd., İbrahim. *el-Mu'cemu'l-Vasîf*. Kahire: Mecma'u'l-Luġati'l-'Arabiyye, 3. Basım, 1405/1985.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Omer Faḥruddin er-. *Mefâtiḥu'l-Ġayb, et-Tefsîru'l-Kebîr (Tefsîru'r-Râzî)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Râzî, Zeynü'd-dîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkadir el-Ḥanefî er-. *Muḥtârü's-Şîḥâh*. thk. Yusuf eş-Şeyḥ Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye - ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 5. Basım, 1420/1999.
- Rıdâ, Ahmed. *Mu'cemu Metni'l-Luġa*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Ḥayât, 1379/1960.
- Şâhib b. 'Abbâd, Ebu'l-Ḳâsım eṭ-Ṭalâkânî İsmâ'îl b. 'Abbâd b. el-'Abbâs. *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*. thk. Muhammed Ḥasan Âl Yâsîn. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, ts.
- Şâ'idî, 'Abdurrezzak b. Ferrâc es-. *Tedâḥulu'l-Uşûli'l-Luġaviyyeti ve Eşeruhu fi Binâi'l-Mu'cem*. 2 Cilt. Medine: 'İmâdetü'l-Baḥşî'l-İlmiyyi bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1422/2002.
- Semerḳandî, Ebu'l-Leyş Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Baḥru'l-'Ulûm - Tefsîru's-Semerḳandî*, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Ḳanber el-Ḥârişî. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ḥancî, 3. Basım, 1408/1988.
- Sîrâfî, Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Sâ'id el-Ḥasan b. 'Abdillâh b. el-Mirzebân. *Şerḫu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Ḥasan Mehdelî - Seyyid 'Ali 'Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Arap - Tarih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk el-Ḥüseynî ez-. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*. thk. 'Abdussettâr 'Ahmed Ferrâc. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye - Matba'atu Ḥukûmeti'l-Kuveyt, 1384/1965.

Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Amr b. Muĥammed ez-. *el-Keşşâf an Ĥaĥâiki Ĝavâmidi't-Tenzîl*. ed. Mustafa Ĥüseyin Aĥmed. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407/1987.

'Avtebî, Ebu'l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrahim es-Suhârî el-. *Kitâbu'l-İbâne fi'l-Luġati'l-'Arabiyye*. thk. Abdulkerim Ĥalife vd. 4 Cilt. Maskat: Vezâretü't-Türâşî'l-Ĥavmî ve's-Şeĥâfe, 1420/1999.

er-Râye. "el-Elfâzu'l-İhtizâziyye min Ravâi'i'l-Luġati'l-'Arabiyye fi'l-Ĥur'âni'l-Kerîm". 07 Ocak 2022. Erişim 01 Kasım 2023. <https://tls.tc/APRbl>